

TOTEM

Tidsskrift ved Afdeling for Religionsvidenskab
og Arabisk- og Islamstudier, Aarhus Universitet
Nummer 26, forår 2011
© Tidsskriftet og forfatterne, 2011

ORIGINALSPROGSOPGAVE, LATIN

Kristenforfølgelserne i Romerriget efter Roms brand

Af Simon Lykke Nielsen,

stud. mag ved Afdeling for Religionsvidenskab
og Arabisk- og Islamstudier

Indhold

1. Indledning	3
2. Tertullians <i>Apologeticum</i>	3
2.1 Oversættelse af kap. 7, §3-5	4
3. Kommenterende gennemgang.....	4
4. Diskussion.....	9
4.1 Myndighedernes forhold til de kristne.....	9
4.2 Befolkningens fjendtlighed overfor de kristne	14
5. Konklusion	15
6. Litteraturliste.....	16
6.1 Forsknings- og baggrundslitteratur.....	16
6.2 Kilder og oversættelser.....	17

1. Indledning

Emnet for denne opgave er konfrontationen mellem de kristne på den ene side og de romerske myndigheder og den øvrige befolkning på den anden i perioden efter Roms brand i år 64 til starten af det tredje århundrede. Det særlige ved denne periode er, at kristenforfølgelserne her snarere skal forstås som lokale retssager mod de kristne end egentlige statslige forfølgelser. Retssagerne begyndte med, at en privat anklager personligt fremlagde sin beskyldning for provinsguvernøren (Christensen 1977, 47). Når jeg i opgaven taler om myndighederne mener jeg således de lokale myndigheder med provinsguvernøren i spidsen.

Jeg begynder med at oversætte kap. 7 §3-5 af Tertullians *Apologeticum* (Becker 1961) for på baggrund af dette at kunne belyse nogle af de anklager, der blev rettet mod de kristne. I en kommenterende gennemgang af det oversatte tekststykke påpeger jeg, at nogle af disse anklager drejede sig om forestillingen om, at de kristne begik skændige handlinger under deres møder. I forlængelse heraf henviser jeg til andre kristne og ikke-kristne kilder, der bevidner, at disse forestillinger var udbredte. Dette inddrager jeg til sidst i en diskussion, hvor jeg beskriver nogle forskellige forskeres teorier, der henholdsvis be- og afkræfter, at disse rygter var afgørende for forholdet mellem de kristne og omverdenen. I forlængelse heraf argumenterer jeg for, at der ikke nødvendigvis var overensstemmelse mellem dom og anklage i sagerne mod de kristne, og at man for at forstå forfølgelsen af de kristne må undersøge fjendtligheden på flere forskellige samfundsniveauer. Således viser jeg, at rygter og manglende viden om kristendommen bidrog til et generelt had i befolkningen, hvilket resulterede i anklager mod de kristne, men at myndighederne primært dømte af andre årsager.

2. Tertullians *Apologeticum*

Kendskabet til Tertullian som person er overraskende lille hans store indflydelse i oldkirken og gennem middelalderen taget i betragtning. Han var en af de første til at skrive kristen litteratur på latin og er således den ældste af de latinske kirkefædre. Hans skriftlige virksomhed strækker sig fra slutningen af det 2. til starten af det 3. århundrede, og man har traditionelt ment, at han var jurist – ikke mindst pga. hans stærke retoriske og juridiske argumentation. Men i kraft af manglen på samtidige kilder, der entydigt bekræfter hans profession eller nøjagtige levetid, er det ikke til at sige noget præcist derom

(Wright 2000, 1027-30). For at anskueliggøre sproglige noter og den efterfølgende kommenterende gennemgang opdeler jeg oversættelsen i fire dele. Når jeg henviser til øvrige passager i Tertullian er disse taget fra Willerts oversættelse (1990).

2. 1 Oversættelse af kap. 7, §3-5

1. Denne lærdoms oprindelse er, som vi allerede har erklæret, fra Tiberius' tid. Med had imod sig begyndte sandheden; så snart den kom til syne, blev den opfattet¹ som fjendtlig. 2. Lige så mange er² dens fjender, som der er udenforstående og netop i særdeleshed jøder pga. rivaliseringen, soldater pga. pengeafpresning, sågar selve vore bofæller pga. vores karakter. 3. Dag for dag holdes vi indesluttet, dag for dag forrådes vi, og meget ofte overrumpler vi under selve vore møder og sammenkomster.³ 4. Hvem er nogensinde stødt på et skrigende barn? Hvem har, efter at have fundet⁴ disse,⁵ gemt de blodige kyklop- og sirenemunde til dommeren? Hvem har sågar på en eller anden måde fundet beskidte spor blandt hustruerne? Hvem har skjult eller solgt sådanne misgerninger efter at have fundet dem, mens han trak selvsamme mennesker for retten?

3. Kommenterende gennemgang

Apologeticum adresseres til provinsguvernøren i Kartago. Den formelle hensigt er altså at påvirke de romerske myndigheder til at ændre syn på de kristne. Men som det ofte er tilfældet i apologetiske skrifter, er det svært at afgøre, hvorvidt teksten reelt henvender sig til de romerske myndigheder. Tekstens indhold må i ligeså høj grad forstås som en slags mission eller propaganda rettet mod andre kristne og potentielle konvertitter (Wright 1990, 1036). Det oversatte tekststykke kommer i forlængelse af en række beskrivelser af de anklager, der er blevet rettet imod de kristne. Disse anklager drejer sig om usømmelig adfærd, hvilket ligeledes kommer til udtryk i oversættelsen.

¹ I den latinske tekst er verbet egentlig *es* – altså en præsensform af *sum*. Dette har jeg undladt i min oversættelse, da sætningens øvrige verber står i perfektum.

² I denne nominalsætning underforstås verbet *es*.

³ Som sprogligt virkemiddel er beskrivelsen af de kristnes trængsler i 3. del opstillet som oratio trimembris.

⁴ Igen kan man undre sig over forskelle i verbernes tider i den latinske tekst. Således er her en præteritum perfektum form af verbet *invenio*, mens sætningens andre verber står i perfektum. I min oversættelse bruger jeg således en perfektum infinitiv for at komme udenom dette problem. Det samme gør sig gældende i den sidste sætning, hvor verbet egentlig står i præteritum perfektum konjunktiv og dermed bryder med de andre verbers tider.

⁵ Akkusativobjektet fra hovedsætningen underforstås i den temporale bisætning "ut invenerat", og derfor tilføjer jeg et relativt pronomen. Det samme gør sig gældende i sidste sætning.

1. Det er afgørende for Tertullian at påpege, at kristendommen blev mødt med foragt allerede fra begyndelsen. I det samlede skrift polemiseres gentagende gange mod tidligere kejsere, og særligt Nero står for skud (Apo 5, 3-4). Tertullian søger således at udstille Nero som en ustabil og grusom kejser. En lignende beskrivelse finder vi hos Tacitus, der mener, at selvom Nero var i sin gode ret til at straffe de kristne, skete dette "non utilitate publica, sed in saevitiam unius" (Ann 15, 44).⁶ Tacitus og Tertullian er ofte blevet brugt i forskningsdebatten som argument for, at Nero var den første til at udstøde en almen lov imod de kristne. Jeg vil vende tilbage til debatten om myndighedernes forhold til de kristne senere i opgaven. På nuværende tidspunkt skal det blot understreges, at Tertullian bruger Neros dårlige rygte til at påpege, at kun uværdige kejsere forfølger de kristne. Han appellerer altså til de romerske myndigheder om ikke at begå samme fejltagelse. I forlængelse heraf er det interessant, at Tertullian bruger glosen *veritas* som synonym for kristendommen. Dette ordvalg afspejler hans grundlæggende metode og intention om ikke blot at forsvare kristendommen men også at anfægte de dominerende romerske forestillinger. Således beskriver han *den sande lære* som hensigtsmæssig for kejserens såvel som rigets ve og vel og afviser anklagen om kristendommens fjendtlighed overfor kejseren og andre autoriteter (Apo 29,1). Ser man ligeledes Tertullians beskrivelse af den første tids strabadser som en indirekte henvendelse til andre kristne, kan dette forstås som en opfordring til ikke at miste modet. Tertullians apologi kan derfor sammenlignes med martyrberetningerne, der ligeledes hjælper til at trøste og støtte de kristne i modgang ved at lovprise martyrerens standhaftighed (Engberg 2007, 59). Ifølge Tertullian har modstanden mod kristendommen altså rødder helt tilbage til troens oprindelse, og det er således et grundvilkår og en dyd at holde fast i troen trods modgang.

2. I anden del af tekststykket præciseres, hvem fjenderne af kristendommen er. Det drejer sig overordnet om de udenforstående (*extranei*) – de ikke-kristne, eller dem, for hvem kristendommen er fremmed. Igennem hele *Apologeticum* argumenterer Tertullian for, at beskyldningerne imod de kristne netop bærer præg af folks manglende kendskab til kristendommens (eller sandhedens) indhold. Det er altså fordomme og generel uvilje overfor de kristne, der resulterer i anklagerne. I forlængelse heraf fremhæves jøderne, der har fået en hård konkurrent i kristendommen, da denne netop udspringer af den jødiske tradition. Derfor er jøderne ifølge Tertullian særligt fjendtligt indstillede overfor de kristne. Vi ser en lignende tendens overalt i de nytestamentlige tekster, hvor en del af

⁶ Alle Tacitus-citater er fra Jackson (1969).

skylden for Jesus' korsfæstelse placeres hos jøderne (f.eks. Mark 14, 1-2 og Matt 26, 3-5). Her er naturligvis tale om en meget tendentiøs fremstilling af jøderne, der ikke mindst kan forstås som de kristnes forsøg på at definere sig selv i forhold til jøderne. Ikke desto mindre fremstår det tydeligt, at forholdet mellem kristne og jøder var præget af polemik.

Efterfølgende nævnes soldaterne, hvis fjendtlighed skyldes pengeafpresninger (*ex concussione*). Det er ikke til at afgøre, hvorvidt denne fjendtlighed skyldes, at de kristne modsætter sig pengeafpresningen, eller om soldaterne er bange for, at de kristne skal afsløre deres forbrydelse. Vi finder en lignende formulering i *Perpetua*, hvor hendes strabadser i fængslet bl.a. indebærer "concussurae militum" (Perp. 3, 6),⁷ og uanset motiverne bag soldaternes fjendtlighed må vi formode, at Tertullian fremstiller dette som eksempel på, at de kristne møder modstand af uretfærdige grunde.

Til sidst nævner Tertullian, at de kristne sågar mødes med fjendtlighed blandt deres egne bofæller (*domestici*). Årsagen er lidt uklar, idet *natura*, som jeg har valgt at oversætte med *karakter*, kan dække over meget forskelligt. Læser man lidt videre efter det oversatte stykke, peger Tertullian på, at de kristne beskyldes for at dyrke misgerninger i det skjulte. Fjendtligheden fra de kristnes nærmeste bofæller kan måske forstås på baggrund af, at de isolerede sig og dyrkede deres tro for lukkede døre, hvilket gav anledning til dannelsen af rygter. At det under alle omstændigheder generede den øvrige befolkning, at de kristne holdt lukkede møder, kommer ligeledes til udtryk i tredje del af det oversatte tekststykke.

3. Her påpeger Tertullian netop, at de kristne bliver afbrudt/overfaldet (*opprimo*) under deres møder. Det præciseres ikke hvem, der her griber ind overfor de kristne, men Tertullian påpeger, at de ligeledes dagligt forrådes, hvilket kan betyde, at nogen angiver de kristne til myndighederne i forbindelse med disse forsamlinger. De romerske autoriteters villighed til at gribe ind overfor de kristnes forsamlinger ses ligeledes andre steder. F.eks. beskriver Plinius i sit brev til kejser Trajan, hvordan de kristne efter hans ordre er holdt op med at mødes "ad capiendum cibum, promiscuum tamen et innoxium; quod secundum mandata tua hetaerias esse vetureram" (10,96). Det ser altså ud til, at Trajan har udstedt et edikt, der forbyder religiøse sammenslutninger. Noget lignende finder vi i Dio Cassius' *Historiarum Romanarum* (60, 6, 6),⁸ der beskriver et forbud mod jødiske forsamlinger. Dette har medført, at nogle forskere argumenterer for, at de kristne blev dømt netop pga. deres forsamlinger. Det afvises dog af de fleste, at dette skulle være den primære årsag til

⁷ Alle citater fra *Passio Sanctarum Perpetuae et Felicitatis* er fra Mausurillo (1979).

⁸Her henvises til Engbergs oversættelse.

forfølgelsen af de kristne (Engberg 2007, 76). Ikke desto mindre synes Tertullians beskrivelser i forlængelse heraf at være meget sandsynlige. Årsagen til denne indgriben kan dels være, at de romerske myndigheder så en politisk trussel i sådanne sammenkomster. På den anden side kan det skyldes de florerende rygter om, hvad der foregik under disse sammenkomster, hvilket beskrives i sidste del af det oversatte stykke.

4. Denne del består af fire retoriske spørgsmål, hvor Tertullian med tydelig ironisk distance fremstiller nogle af de anklager, der er rettet imod de kristne. Det første spørgsmål drejer sig om et skrigende barn (*vagienti infanti*). Heri ligger beskyldningen om, at de kristne begår barnemord i forbindelse med deres ritualer. Årsagen til dette rygte skal muligvis findes i den kristne lære om livet efter døden. Man kan således forestille sig, at det er ringeagtelsen af det jordiske liv, der ligger til grund for anklagen om mord. Tertullian tilbagebeviser denne anklage ved at understrege det dybt unaturlige i at udføre sådanne handlinger og ved at påpege, at den kristne længsel efter udødelighed aldrig ville være stor nok til at imødekomme et sådant religiøst krav (Apo 8, 1). Desuden benytter han sig af den argumentatoriske strategi retorsio, idet han fremhæver hedenske ritualer, der involverer menneskeofringer, og samtidig henviser han til, at henrettelsen af de kristne ligeledes er mord (ibid. 9).

Den anden anklage kan ses i direkte forlængelse af anklagen for mord, idet de kristne her sidestilles med kykloper og sirener – altså med sagnomspundne monstre. Kendetegnende for kykloperne er bl.a. at de spiser mennesker, og også i denne sammenhæng beskrives de med blod om munden. Hermed har vi at gøre med anklagen om, at de kristne udøver kannibalisme – et emne, som Tertullian gentagende gange behandler i *Apologeticum*. Bl.a. tilbagevises anklagen ved at fremhæve det absurde i, at de skulle spise mennesker, når de netop (i modsætning til romerne) har nogle grundlæggende spiseregler (9, 12). Anklagen om rituel kannibalisme finder vi hos Cornelius Fronto, idet han citeres af apologeten Minucius Felix i *Octavius* (9, 5).⁹ Ikke mindst i kraft af, at Fronto var Marcus Aurelius' lærer, ser vi, at rygterne nåede de øverste samfundslag langt hen i perioden (Engberg 2007, 317). Rygtet om kannibalisme ses desuden indirekte hos Plinius i hans beskrivelse af det kristne måltid, der i modsætning til rygtet er ”promiscuum tamen et innocuum” (10, 96).

Den tredje anklage drejer sig om blodskam. Med beskidte spor (*immunda vestigia*) henviser Tertullian således til rygtet om, at de kristne under førnævnte forsamlinger dyrker

⁹ Der henvises til *Octavius* som gengivet af Kytler (1965).

incestuøs sex. Denne beskrivelse ses ligeledes hos Fronto. Her hedder det sig, at både børn og voksne af begge køn mødes. Efter de har spist pirres den hund, der er bundet til rummets eneste lys, og ”nu styrter de sig i ly af mørket skamløse og i usigeligt begær over hinanden” (Engberg 2006, 333). Flere steder i *Apologeticum* (2,5 og 8,3) tilbageviser Tertullian disse anklager med referencer både til førnævnte hund og incest. Altså må han enten have kendt til Frontos skrift, eller også må rygterne have været særdeles udbredte. Hermed virker Tertullians beskrivelser af disse seksuelle udskejelser nærmest som en parodi på Frontos fremstilling, og på den måde tager han afstand fra disse anklager.

Det sidste af de fire spørgsmål kan ses som en sammenfatning af Tertullians pointe. For svaret på de førnævnte retoriske spørgsmål må netop være ”ingen” – ingen har mødt det mishandlede barn, ingen har opbevaret beviser for kannibalisme til dommeren og ingen har fundet beviser for incest i de kristne kredse. Det sidste spørgsmål peger i forlængelse heraf på et logisk problem hos anklagerne. For hvis der skulle foreligge beviser for førnævnte udskejelser, må nogen holde dem skjult mod betaling fra de kristne. Det må være dette, der menes med, at nogen har ”solgt” (*vendidit*) disse misgerninger. Ifølge Tertullian ville det være tåbeligt af disse folk at gemme beviserne for samtidig at slæbe de kristne for retten. Dermed understreger han, at beviserne for sådanne misgerninger (*facinora*) ikke eksisterer. At sagerne imod de kristne netop præges af manglende beviser og ubegrundede beskyldninger, bruges således som et argument i Tertullians kritik af retssagerne mod kristne.

Jeg har nu set på de forskellige anklager i det oversatte tekststykke og kan konkludere, at der i alle tilfælde er tale om skændig, umoralsk eller skamfuld adfærd (*facinora*). I den forbindelse bør det nævnes, at fordi der er tale om et kristent apologetisk skrift, kan det være svært at afgøre, hvorvidt Tertullian fremhæver disse eksempler, fordi de udgjorde et reelt problem for de kristne, eller om han blot bruger disse til at understrege kristendommens overlegne moral (Engberg 2006, 326). Men meget tyder imidlertid på, at disse anklager før eller siden har haft stor betydning for de kristne. Således ser vi i martyrberetningen *Passio Sanctorum Scillitanorum*, at de anklagede lægger stor vægt på, at de aldrig har handlet forkert: ”Numquam malefecimus, iniquitati nullam operam praebuimus” (2).¹⁰ Denne udtalelse kommer ikke som et svar på et spørgsmål, men ytres tilsyneladende helt umotiveret, hvilket tyder på, at de typisk er blevet anklaget for onde handlinger. Både for martyrberetningerne og de apologetiske skrifter er det således et

¹⁰ Citater fra *Passio Sanctorum Scillitanorum* er fra Musurillo (1979).

anliggende at afvise beskyldningerne om usømmelig adfærd. Vi kan desuden belyse emnet fra en ikke-kristen kilde ved igen at benytte os af brevvekslingen mellem Plinius og Trajan. Her ser man, hvordan Plinius gør sig overvejelser om ”*flagitia cohaerentia nomini*” (10, 96) – altså om skændigheder, der knytter sig til kristennavnet. Det uddybes ikke eksplicit, hvad der ligger i rygtet om disse skændigheder, men som nævnt kommer han ind på måltidet. Det er af afgørende betydning, at Plinius ikke blot kender til denne anklage, men at han også overvejer at skride ind og straffe for disse. Selvom Plinius kommer frem til, at de kristne er uskyldige i disse anklager, er det tydeligt, at rygterne havde betydning for de romerske myndigheders stillingtagen i retssagerne mod de kristne. Desuden beskriver Tacitus, at de kristne blev hadet ”*per flagitia*” (Ann 15, 44). Således ses det, at rygterne om de kristnes skændigheder både havde betydning for myndighederne og befolkningen i deres syn på de kristne. I forlængelse heraf vil jeg i den følgende diskussion belyse, hvordan man i forskningshistorien har set på anklagerne om *flagitia*.

4. Diskussion

Formålet med denne diskussion er at belyse, hvilken rolle rygter, som dem jeg har beskrevet i det oversatte stykke af Tertullian, spillede i konfrontationen mellem de kristne og myndighederne og den øvrige befolkning. Jeg vil undersøge modviljen mod de kristne på to sociale niveauer, der præges af forskellige motiver og bevæggrunde: Først undersøger jeg det samfundsmæssige niveau for at se på, hvorfor de romerske myndigheder var villige til at dømme de kristne. Her opidser jeg nogle af de forskningsbidrag, der har dannet retningslinjerne for forståelsen af den romerske indgriben overfor de kristne. Siden bevæger jeg mig ned på et mere individ-orienteret plan, hvor jeg vil belyse den øvrige befolknings motiver for at rette anklage mod de kristne.

4.1 Myndighedernes forhold til de kristne

Den hidtidige forskning har primært beskæftiget sig med kristenforfølgelserne på samfundsmæssigt niveau. Man har således undersøgt hvilke love, vedtægter og retslige procedurer, der lå til grund for, at myndighederne dømte og straffede kristne. I nyere forskning har man ønsket at gøre op med den opfattelse, at kristenforfølgelserne kunne forklares ud fra en generel lov, der forbød kristendommen og gjorde det strafbart at bekende sig til den. Denne opfattelse byggede bl.a. på, at flere kilder, som vi har set,

beskriver Nero som den første kristenforfølger, og at han således skulle have vedtaget en lov, der forbød kristendommen. Det er udenfor denne opgaves rammer at diskutere, hvorvidt dette var tilfældet. Men grundlæggende forestillede man sig, at kristenforfølgelserne var dirigeret fra højeste sted. I dag er langt de fleste forskere imidlertid enige om, at dette er en forkert opfattelse (Engberg 2007, 73). A.N Sherwin Whites "The Early Persecutions and Roman Law Again" (1966) er et af de mest grundlæggende bidrag i bruddet med denne opfattelse, idet White synes endegyldigt at kunne påvise, at en sådan lov ikke eksisterede. Nogle af de mest afgørende argumenter finder han i Plinius-Trajan-brevvekslingen: "There is evidence enough from Trajan onwards that the emperors insisted that all charges against Christians must be made in proper form by a private *accusator* or *delator*, who is not an informer, *index*, but a private prosecutor. No charge, then no case" (ibid., 778).

Det afgørende her er, at de kristne ikke opføres af myndighederne, men at de derimod anklages af privatpersoner. Sagerne imod de kristne tager altså deres begyndelse hos borgerne – ikke hos myndighederne. Hvorvidt der blev afsagt dom afhang af den konkrete anklage og behandlingen af denne skete i form af en "cognitio extra ordinem" – en proces, der var den mest almindelige retsprocedure i kejsertiden (Engberg 2007, 73). Dermed forstår vi bedre, hvorfor Plinius føler sig nødsaget til at spørge Trajan til råds. For hvis der eksisterede en almen lov, ville Plinius næppe belemre kejseren med spørgsmål om, hvordan han skulle behandle de kristne.

At retssagerne imod de kristne begyndte med en privat anklage er helt afgørende for denne opgave, da man nu kan genkalde sig Tertullians beskrivelser af rygterne om misgerninger og befolkningens fjendtlighed over for de kristne. For kunne man ikke forestille sig, at netop disse forhold har virket motiverende for privatpersoner til at anklage de kristne? Inden jeg kommer nærmere ind på dette, vil jeg se nærmere på, hvad der rent faktisk blev dømt for i sagerne imod de kristne. For selvom der ikke eksisterede nogen lov, der forbød kristendommen, så udelukkede det jo tydeligvis ikke de til tider massive forfølgelser af de kristne.

Også i denne sammenhæng er Whites bidrag af stor interesse. Med udgangspunkt i førnævnte passage i Plinius beskriver han ligesom Tertullian (Apo 2, 10), hvordan de kristne dømmes for *nomen*. Ifølge White ligger således en implicit forseelse i det at bekende sig til *nomen* – altså til det at være kristen. Således undersøger han, hvad der forbindes med kristennavnet og kommer frem til, at det er *flagitia* (White 1966, 781), hvilket også sås hos Plinius. Ved at bekende kristendommen erkendte man sig hermed

samtidig skyldig i strafbare handlinger (*flagitia*). Her møder vi imidlertid det problem, at Plinius, som vi har været inde på, netop ikke mener, at de kristne er skyldige i disse anklager. Dette forklarer White ved at tilføje, at anklagen for *flagitia* gjorde sig gældende indtil myndighederne blev opmærksomme på, at der ikke var hold i denne. Men herefter gjorde de kristne ifølge White sig skyldige i en anden forbrydelse, nemlig *contumacia*, hvori der lå de kristnes opsætsighed overfor de romerske autoriteter. Ifølge White kommer det til udtryk hos Plinius, idet de kristne nægter at ofre og vedholder, at de er kristne, selvom de trues (White 1966, 784). Plinius er hermed ikke i tvivl om, at deres "inflexibilem obstinationem debere puneri" (10, 96). Ifølge White er anklager, som dem vi har behandlet hos Tertullian, altså centrale for forståelsen af de romerske myndigheders indgriben overfor de kristne, indtil de blev klar over, at der ikke var hold i disse anklager.

Whites teori har imidlertid mødt megen modstand. Særligt har hans engelske landsmand, G.E.M de Ste. Croix (1963), påpeget nogle grundlæggende problemer, hvilket resulterede i en heftig debat mellem de to. Croix mener, at Whites tese er forkert på de to mest grundlæggende punkter: I sin vægtning af *contumacia* overser han, at Plinius netop ikke pålægger de kristne, der allerede har tilstået, at ofre. Desuden begår White en logisk brøler, når han siger, at de kristne blev forfulgt pga. en opsætsighed, som reelt først kom til udtryk, når de allerede stod i retssalen (ibid., 18). Croix mener heller ikke, at anklagerne for *flagitia* på noget tidspunkt har dannet et tilstrækkeligt grundlag for forfølgelsen af de kristne: "The reproaches of *flagitia* seem to have been essentially appendages of some more real complaint" (ibid., 21). Ifølge Croix skyldes fjendtligheden overfor de kristne derimod primært deres ugudelighed - altså deres manglende deltagelse i de romerske ritualer. Uenigheden bunder dermed bl.a. i deres forskellige tolkninger af Pliniusbrevet. Hvor White ser det som en behandling af anklagen for *flagitia*, der røbede de kristnes opsætsighed, lægger Croix vægt på, at de anklagede kunne bevise deres uskyld ved at ofre, og at ugudeligheden måtte være det afgørende element. Dette er søgt tilbagevist af Walsh (1991), der ikke mener at finde belæg i Pliniusbrevet for, at de kristnes ugudelighed skulle være af særlig interesse: "Although he [Plinius] probably discovered at some juncture in his inquiry that the Christians were atheistic, he indicates this nowhere in his letter" (ibid., 258-9). I denne sammenhæng er det som om Walsh er så fokuseret på at modbevise Croix' tese, at han overser, at hele præmissen for Plinius' offertest er, at han ved, at kristne ikke vil ofre. Dette er ikke til at komme udenom, og desuden ser vi, at Plinius i denne sammenhæng med en vis stolthed forklarer Trajan, "at templer, som allerede næsten var forladt, har begyndt at få søgning igen, og længe afbrudte ofringer genoptages" (Engberg

2006, 331). Det lykkes hverken White eller Walsh at bortforklare de kristnes ugudelighed som vigtig motivationsfaktor for Plinius. Dog bliver det en vigtig pointe senere i denne opgave, at Croix grundlæggende ser det samme motiv hos myndighederne og befolkningen. Den øvrige befolkning bebrejdede således de kristne for at forstyrre *pax deorum*, hvilket vil sige, at de fremprovokerede gudernes vrede ved at afstå fra ritualerne (Croix 1964, 24). Myndighedernes beslutning om at dømme de kristne kan forstås i direkte forlængelse heraf, idet Croix påpeger, at religion og politik i antikkens verden i det store hele var to sider af samme sag. At frasige sig de romerske ritualer var altså det samme som at underminere samfundsordenen (Christensen 1977, 53). Overordnet karakteriserer Croix forfølgelserne ud fra religiøse årsager, og de kristne dømmes derfor ikke for noget de gør, men for noget de ikke gør, nemlig at ofre.

Grunden til, at diskussionen mellem White og Croix er blevet fremhævet her, er, at langt størstedelen af den efterfølgende forskning har taget for givet, at forfølgelsen af de kristne foregik via en "cognitio extra ordinem"-proces. Trods deres uenighed har White og Croix således været nogle af nøglepersonerne i et paradigmeskift i forskningen af kristenforfølgelserne, og det er netop på baggrund af deres bidrag, at jeg i denne opgave kan undersøge motiverne bag kristenforfølgelserne på flere samfundsniveauer. I denne forbindelse vil jeg imidlertid mene, at vi ser en mangel hos både Croix og White. For på den ene side består deres hovedfortjeneste i, at de flytter grundlaget for forfølgelserne fra centraladministrationen og kejseren til et lokal- og individplan. Men når Croix mener at kunne påvise, at det var de kristnes manglende deltagelse i ritualerne, der vakte harme hos både befolkningen og myndighederne – på tværs af de forskellige provinser og over den ca. 200 år lange periode, forudsætter han både ensretning i myndighedernes og befolkningens mentalitet overfor ugudelige. White begår samme fejl, selvom han til dels i et senere skrift (1964) ser en udvikling i kristenforfølgelsernes karakter fra *flagitia* over *contumacia* til ugudelighed. I deres søgen efter at sige noget generelt, er det som om, de hele tiden søger at hæve lokalplanet op på et højere niveau, og således overser de forfølgelsernes lokale karakter og den enkelte anklager, hvis unikke betydning de selv har påvist. Dermed ikke sagt, at Croix gør uret i at påpege, at den romerske befolkning frygtede forstyrrelsen af *pax deorum*. Dette har uden tvivl været af afgørende betydning. Således ser vi hos Tertullian (Apo 10, 1), at de kristnes manglende deltagelse i de offentlige ritualer har medført store problemer. Pointen er imidlertid, at der ikke er nogen grund til at antage, at der kun var tale om én anklage. Hos Plinius kan man netop se, at han er opmærksom på flere forhold: De kristne er stædige, de vil ikke ofre og der knyttes en

masse (om end usande) rygter til deres navn. Desuden benævnes de kristnes tro *superstitio*, hvilket ligeledes er tilfældet hos Tacitus (Ann 15, 44) og Sveton (Nero 16).¹¹ Croix omtaler også denne *superstitio*, som vi nok bedst oversætter med overtro, i forbindelse med fjendtligheden overfor de kristne, men forholdet mellem de kristnes ugudelighed og deres *superstitio* kommer ikke tydeligt frem i artiklen (Engberg 2007, 76). I denne sammenhæng bør L.F. Janssens "Superstitio and the Persecution of the Christians" (1979) nævnes. Her argumenterer Janssen for, at den primære årsag til modviljen mod de kristne kan forstås på baggrund af en generel romersk modvilje mod netop *superstitio*. Gennem en sproglig og historisk undersøgelse af begrebet kommer han frem til, at der heri lå nogle elementer, der tidligere havde udgjort en fare for romerne, og som derfor blev straffet og forbudt. Af eksempler nævnes ligheden mellem de kristne profetier og de galliske druider, der skabte stort røre ved at prædike om Roms fald (ibid., 148). På denne måde ansås de kristne som fjender af staten på grund af denne *superstitio*. På et mere borgerorienteret plan beskriver han, hvordan den romerske religion var vigtig, fordi den skabte sammenhængskraft borgerne imellem. Ved at bekende sig til den kristne "overtro" frasagde man sig den rette levevis (*huminitas*), og man meldte sig således ud af samfundet ved at sætte sit eget ve og vel over fællesskabets (ibid., 150). Man kan derfor sige, at Plinius' offertest her får en tredje betydning, da denne kunne bevise, at man ikke tilhørte denne overtro. Dette forklarer også anden del af testen, hvor "Chresto maledixerunt" (10, 96) – altså hvor de skulle forbande Kristus for at bryde med deres overtro. Således peger flere kilder på, at de kristnes overtro ansås som smitsom, farlig og fordærvet.

Ved at opsummere de forskellige bidrag til debatten om kristenforfølgelserne kan det nu konstateres, at disse henholdsvis drejer sig om de kristnes skændsler, opsætsighed, ugudelighed, overtro og forsamlinger. Altså kan man for overblikkets skyld tale om fem forskellige teser (se Engberg 2007, 74-77). Det er vigtigt at bemærke, at de forskellige teser langt hen ad vejen bygger på de samme kilder. Netop af denne grund er det til tider, som om debatten drukner i denne store begrebsorientering og i forsøget på at finde *den* mest grundlæggende årsag til forfølgelserne. Og det er i forlængelse heraf, at jeg ligesom Engberg vil mene, at man med stor fordel kan skelne mellem "the motives behind 'popular' hostility and the motives behind 'official' persecution by the authorities" (ibid., 71). Da vil man opdage, at de forskellige argumenter i forskningsdebatten måske ikke er så uforenelige, som det til tider ser ud til.

¹¹ Der henvises til Sveton som gengivet af Rolfe (1970).

4. 2 Befolkningens fjendtlighed overfor de kristne

Man kan nu vende tilbage Tertullians *Apologeticum*. For selvom dette værk må siges at være en meget tendentiøs og problematisk kilde til at belyse motiverne bag forfølgelserne, er det alligevel en nyttig kilde til forfølgelsernes karakter. Og i denne forbindelse er det netop afgørende, at det er Tertullian magtpåliggende at forholde sig til anklager af meget forskellig art. Ligesom forskningsdebatten tyder *Apologeticum* således på, at der er mange aspekter af modviljen mod de kristne – i særdeleshed når vi nærmer os den enkelte anklager. Og det er med dette i mente, at rygterne om de kristnes skændsler kan tildeles en rolle både sent og tidligt i perioden.

Selvom Plinius er opmærksom på, at anklagerne for *flagitia* ikke holder vand, er det ikke sikkert, at det samme gjaldt personen bag anklagen. For hvis ingen troede på disse rygter og anklagede de kristne herfor, ville Plinius næppe tage sig tid til at undersøge dette forhold. Således kan fjendtligheden fra denne del af befolkningen med inspiration fra Engberg (2007, 30) defineres som xenofobisk, hvis ikke kimærisk. Det samme påpeger Tertullian, når han siger, at de kristnes fjender er de udenforstående, og at enhver med et større kendskab til de kristne vil kunne se det groteske i sådanne beskyldninger. I den forbindelse skal det også bemærkes, at Tacitus' beskrivelser af de kristne kommer som indskudte sætninger, hvilket viser, at læseren hverken forudsættes eller forventes at have noget fyldestgørende kendskab til de kristne (Engberg 2006, 310). Så hvis læseren ikke allerede vidste, hvordan han skulle forholde sig til de kristne, lærte han her, at de både har en "exitiabilis superstitio" og er hadet "per flagitia" (Ann 15, 44). Således er der tale om to anklager, og hvor Tacitus måske ser deres overtro som det største problem, undervurderer han ikke, at de blev hadet for *flagitia*. Hermed udviskes skellet mellem skændsels- og overtrosten. Vi ser et lignende eksempel senere i perioden i *Passio Sanctorum Scillitanorum* (2), hvor Speratus (som nævnt) indledningsvis understreger, at de ikke har gjort ugerninger, mens dommen tydeligvis falder på baggrund af, at de har levet i overensstemmelse med "ritu Cristiano", der må betegnes som overtro (ibid., 2).

Hvorvidt modviljen mod de kristne kan forstås på baggrund af rygter og manglende kendskab til den nye religion afhænger af, hvilken del af befolkningen og perioden man undersøger. Det giver god mening som White og Walsh at antage et gradvist øget kendskab til kristendommen i takt med dens udbredelse. Meget tyder dog på, at kendskabet til de kristne også sent i perioden varierede. Således polemiserer Fronto mod de kristne længe efter Plinius på baggrund af de kristnes påståede skændsler, og dette syn kan meget vel være båret videre af hans elev, Kejser Aurelius (se Engberg 2006, 317). På

samme måde bruger Tertullian sent i perioden megen energi på at gøre op med disse rygter. Hermed tyder meget på, at det tog længere tid at aflive rygterne i befolkningen end hos myndighederne. Disse rygter kan derfor i sammenspil med en generel fjendtlighed overfor de kristne pga. deres *superstitio* og forstyrrelse af *pax deorum* forstås som ”the motives behind the ’popular’ hostility” (Engberg 2007, 71). Forfølgelsen af de kristne må derfor forstås som myndighedernes villighed til at straffe de kristne på baggrund af den smitsomme og farlige *superstitio* (jf. Janssen) og/eller manglende dyrkelse af de romerske guder (jf. Croix), mens motivationen bag anklagen, hvormed hele sagen starter, bedst forstås som en generel fjendtlighed, der ikke mindst afspejles i rygterne om de kristnes skændsler.

5. Konklusion

Forfølgelserne af de kristne i den omtalte periode forstås bedst som en blanding af mange forskellige faktorer og motiver. Udspillet lå hos befolkningen, da det krævede en privat anklager at føre sag imod de kristne. På den anden side så man ligeledes en villighed fra myndighedernes side til at gribe ind og straffe de kristne på baggrund af anklagerne. Forfølgelserne skete således på baggrund af det dialektiske forhold mellem en generel fjendtlighed hos henholdsvis myndigheder og borgere. Under inddragelse af forskningslitteratur og hedenske og kristne kilder fra perioden har jeg vist, at denne fjendtlighed skyldtes, at de kristne ansås som overtroiske og ugudelige, og at man i forlængelse heraf frygtede, at de kristne ville vække gudernes vrede. Med udgangspunkt i oversættelsen af Tertullians *Apologeticum* kap 7,§3-5 og under inddragelse af andre kilder har jeg desuden vist, at der i den romerske verden florerede rygter om, at de kristne foretog bizarre og skændige ritualer. Til trods for, at det tidligt i kilderne (jf. Plinius) kommer til udtryk, at myndighederne straffede de kristne på baggrund af andre forhold, har jeg ved at skelne mellem myndigheder og befolkning argumenteret for, at disse rygter levede videre i befolkningen, og at de derfor var med til at stimulere det generelle had til de kristne, hvilket resulterede i anklager og lokale forfølgelser af de kristne.

6. Litteraturliste

6.1 Forsknings- og baggrundslitteratur

Christensen, Arne Søby

1977 *Kristenforfølgelserne i Rom indtil år 250*, København.

Engberg, Jakob

2006 "Fordømmelse, kritik og forundring – samtidige hedenske forfatteres bedømmelse af kristne og kristendom", in: J. Engberg et al., eds., *Til forsvar for kristendommen – tidlige kristne apologeter*, Kbh. 291-325.

2007 *Impulsore Chresto. Opposition to Christianity in the Roman Empire c. 50-250 AD*, Frankfurt am Main, 55-68, 263-282.

Janssen, LF

1979 "Superstitio and the Persecution of the Christians", *Vigiliae Christianae* 33, 131-159.

Sherwin-White, A.N.

1966 [1952] "The Early Persecutions and Roman Law Again", *JoTS*. 3

(med enkelte tilføjelser fra *The Letters of Pliny. A Historical and Social Commentary*, Oxford).

1964 "Why were the early Christians persecuted? - An Amendment", *Past and Present* 27, 23-27.

Ste. Croix, G.E.M

1964 "Why were the early Christians persecuted?", *Past and Present* 26, 6-38.

Walsh, J.J

1991 "On Christian Atheism", *Vigiliae Christianae* 45, 255-277.

Wright, D

2000 "Tertullian" in: P.F. Esler (red), ed., *The Early Christian World*, vol. 2, 1027-1047.

6.2 Kilder og oversættelser

Bibelen

1992 *Bibelen*, Det Danske Bibelselskab, København.

Becker, Carl

1961 *Tertullian 'Apologeticum.' 'Verteidigung des Christentums'. Lateinisch und Deutsch*, München, 80-82.

Engberg, Jakob

2006 "Appendiks: Oversættelse af samtidige hedenske forfatteres bedømmelse af kristne og kristendom", in: J. Engberg et al., eds., *Til forsvar for kristendommen – tidlige kristne apologeter*, Kbh. 329-338.

Dio Cassius, *Historiarum Romanarum LX*, 6,6 (ikke udgivet).

Guyot, Peter & R. Klein, Richard

1993 *Das frühe Christentum bis zum Ende der Verfolgungen. Eine Dokumentation. Bd.2: Die Christen in Heidnischen Gesellschaft*, Darmstadt.

Jackson, John

1969 *Tacitus with an English Translation*, vol.5, 'the Annals', London.

Kytzler, B

1965 *Minucius Felix: 'Octavius'*, München, 68-73.

Musurillo, H

1979 *The Acts of The Christian Martyrs*, Oxford.

Rolfe, J.C.

1970 *Suetonius with an English Translation*, LCL, London.

Willert Niels

1990 *Tertullians Forsvarsskrift for de kristne*, Århus.